

DOMAS KAUNAS

LIETUVISKŲ KNYGŲ LEIDYBA HEIDELBERGE

Beveik tris šimtus metų lietuviškų knygų leidyba telkėsi lietuvių etnografinės teritorijos centruose — Vilniuje ir Karaliaučiuje. Tai lėmė feodalizmo epochos ūkinio ir dvasinio gyvenimo uždaramas. Ekonominių ir kultūrinių ryšių plėtotė akivaizdžiai paspartėjo devynioliktojo šimtmečio pirmojoje pusėje. Nuo ketvirtojo dešimtmečio Didžiosios Lietuvos lietuviškoji spauda pradėjo rodytis Rygoje, Varšuvoje, Paryžiuje, Daugpilyje, Mažosios Lietuvos — Berlyne, Frankfurtu prie Maino, Barmene, Prahoje, Leipcige, Hamburge ir kitur. Mažąją Lietuvą ypač palietė sparčiai besivystantis filologijos mokslas Vokietijoje ir pietistinę literatūrą platinusių organizacijų, daugiausia tarptautinio pobūdžio, skvarbumas. Lietuvių tautosakos ir kalbotyros veikalai dažniausiai buvo leidžiami universitetų miestuose, kuriuose dirbo baltistikos ir lituanistikos pradininkai. Didėjant tokios literatūros poreikiui, atsirado ir jos leidimo bei platinimo centras. Juo tapo Heidelbergas. Religinę knygą dideliu srautu Mažajai Lietuvai tiekė Berlyno, Halės ir Hamburgo, praktinės paskirties — Rudolštato leidėjai. Šimtmečio pabaigoje komercijos sumetimais ir stengiantis savo poveikio sferon įtraukti abi Lietuvos dalis, vis daugiau knygų buvo išleidžiama lotyniškuoju raidynu. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Mažojoje Lietuvoje jis buvo jau gana paplitęs.

Lietuviškų knygų leidyba už lietuvių gyvenamos teritorijos ribų iki šiol nebuvo tyrinėjama. Pagrindinė priežastis — šaltinių stoka. Lietuvių knygotyriminkai neturėjo sąlygų nuvykti į užsienio šalis ir susipažinti su svarbiausia medžiaga — archyviniais dokumentais. Norint rašyti apie lietuviškas knygas, išėjusias užsienio šalyse, taip pat reikia tyrinėti ir literatūrą apie jas leidusias įstaigas arba organizacijas. Tokios literatūros Lietuvoje irgi nėra. Nepaisant sunkumų, pastaruoju metu reikalai gerėja. Šių eilučių autorius, gavęs užsienio tautiečių materialinę paramą, plečia Vokietijos knygotyrimines lituanikos studijas. Zvilgsnis pirmiausia krypta į žymiausią senosios lietuvių filologinės knygos leidyklą — Heidelbergo universiteto Karlo Vinterio knygyną¹. XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje šis knygynas palaikė glaudžius ryšius su svarbiausiu to meto lituanistikos centru — Lietuvių literatūros draugija Tilžėje, plačiai susirašinėjo su kai kuriais lituanistinio darbo organizatoriais bei knygų autoriais. Iš pokalbio su šiuandieniniais Karlo Vinterio knygyno vadovais paaiškėjo, kad įstaigos archyvas išlikęs ne visas. Jame nesama gautų raštų ir laiškų. Jie paprasčiausiai nebuvo saugomi. Raštų ir laiškų, siun-

¹ Tyrinėjimų tikslu Heidelberge lankytasi 1991 m. sausio mėn. Už paramą išvyko autorius nuoširdžiai dėkoja Heidelbergo universiteto bibliotekos darbuotojui A. Hermanui ir Salzgitterio gyventojui G. H. Aschmannui, padėjusiam dešimtuoti gotišku rankraščiu rašytus dokumentus. Kelionė į Heidelbergą būtų buvusi neįmanoma be kanadietės E. Senkuvienės materialinės paramos.

čiamų partneriams bei klientams, kopijos rūpestingai sutvarkytos, įrištos į tomus ketiais viršeliais. Tomai sudaryti chronologine tvarka, lapai sunumeruoti, pabaigoje įdėtos adresatų pavardžių rodyklės. Tokių tomų, saugomų knygyno administracijoje, yra daugiau nei dvidešimt. Lituaništinė medžiaga greičiausiai surandama pagal kolektyvinį (Lietuvių literatūros draugija) ir pavienius (M. J. A. Felkelį, K. Kapelerį, A. T. Kuršaitį, F. Lenkaitį, V. Prelvičą) adresatus. Problemų kyla dėl dokumentų dešifravimo. Visą XIX a. jie buvo rašomi mums sunkiai įskaitomu gotišku rankraščiu. Be to, vienos kopijos yra blankios, kitos — dėl prasto popieriaus rašalo sulietomis eilutėmis. Sunkumų nekelia nuo XX a. pradžios rašomąja mašinėle spausdintų laiškų ir raštų kopijos.

Karlo Vinterio knygyne archyve rasta kelios dešimtys dokumentų, teikiančių medžiagos apie lietuviškas knygas, jų autorius, leidimo ir platinimo organizatorius. Daugumą sudaro knygyno vadovų finansinės ataskaitos Lietuvių literatūros draugijai. Laiškuose ir raštuose pateiktos tikslios Vokietijoje realizuotų tęstinio leidinio „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ sąsiuvinų, Chr. Barčo, K. T. V. Hofheinco, M. J. A. Felkelio, K. Kapelerio, A. T. Kuršaičio knygų apskaitos, nurodytos kainos, platinimo problemos. Iš susirašinėjimo dėl K. Kapelerio etnografinės apybraižos „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“ (1904) matyti lietuvių kalbos būklė Vokietijos universitetuose, iš kitų laiškų — aukštosiose mokyklose naudotos lietuvių kalbos mokymo priemonės, pastangos paskelbti M. Miežinio keturkalbį žodyną 1883—1884 metais. Si archyvinė medžiaga taip pat teikia biografinių žinių apie Lietuvių literatūros draugijos veikėjus, kurių ne vienas buvo susijęs su lietuviškąja knyga.

Publikuotų šaltinių grupei priskirtini Karlo Vinterio knygyno spausdinti katalogai. Jie išėjo 1881², 1887³, 1893⁴, 1923⁵, 1954⁶ ir 1989⁷ metais. Pastarųjų dviejų katalogų yra daugiau, ir jie platinami nemokamai, anksčiau galima rasti tik Heidelbergo universiteto bibliotekoje. Katalogai sudaryti abėcėlės tvarka. Kai kurie turi dalykines rodykles, aprašai išsamūs. Šiuose leidiniuose pateikta ir vertingos knygotyrynės lituanikos. Iš jos galima nustatyti Karlo Vinterio knygyno lietuviškų spaudinių asortimentą, jų kainas ir šių kainų dinamiką per šimtmetį. Pažymėtina, kad nei archyviniai, nei publikuoti Karlo Vinterio knygyno istorijos šaltiniai lietuvių knygotyryninkų dar nenaudoti.

Paties knygyno išsami istorija vis dar neparašyta. Pagrindiniai įstaiigos raidos metmenys pateikti 1954 m. katalogo pradžioje įdėtoje giaus-

² Verlags-Katalog von Carl Winter's Universitäts-Buchhandlung in Heidelberg. August 1881. Heidelberg, [1881].

³ Verlags-Katalog von Carl Winter's Universitätsbuchhandlung in Heidelberg. 1. September 1887. Heidelberg, [1887].

⁴ Nachtrag zum Verlags-Katalog von Carl Winter's Universitätsbuchhandlung in Heidelberg. Vom 1. September 1887 bis zum 1. September 1893. Heidelberg, [1893].

⁵ Carl Winters Universitätsbuchhandlung. Verlags-Verzeichnis in Goldmarkpreisen. Heidelberg, [1923].

⁶ Carl Winter. Universitätsverlag. Verlagskatalog 1822—1954. Heidelberg, [1954]. VI, 224 S.

⁷ Carl Winter. Universitätsverlag. Auslieferungs-Katalog 1989. Stand: Juni 1989. Heidelberg, [1989]. [4], 110 S.

toje apžvalgoje „Svarbiausios leidyklos istorijos datos“ ir keliuose proginiuose straipsniuose⁸. Jų medžiaga rodo knygyno ištakas, pavadinimų ir savininkų kaitą, reikšmingiausius veiklos bruožus. Kiek platesnę įstaiigos istorijos apžvalgą, labiau pabrėžiančią knygų tematiką, parengė ir dabartiniai leidyklos savininkai. Darbas nepublikuotas, tačiau jo kopija įteikiama kiekvienam, kuris domisi knygyno praeitimi. Šiais šaltiniais remsimės ir mes.

Knygyno ištakas — J. C. B. Moro (Mohr) knygynas-leidykla Frankfurte prie Maino. Reorganizuojant Heidelbergo universitetą, knygų prekybininkas 1805 m. buvo pakviestas įkurti šiame mieste savo įstaiigos filialą — mokslinės literatūros knygyną. Knygininkas pasiūlymą priėmė. Heidelberge jis dirbo kartu su J. G. Cimeriu (Zimmer). Kompanionai leido daug vokiečių romantikų literatūros ir ne visai patenkino universiteto poreikius. Jų padėtis sušlubavo. Galiausiai knygininkai išsiskyrė. Nauju J. C. B. Moro kompanionu tapo komercijai gabus evangelikų kunigo sūnus Christianas Frydichas Vinteris (1773—1858). Netrukus pastarasis perėmė knygyną į savo rankas. Tai buvo 1822 metai, tapę firmos įkūrimo data. Knygininkai buvo ir trys Chr. Fr. Vinterio sūnūs. Jie vėrėsi savarankiškai įvairiuose Vokietijos miestuose. Heidelbergo knygyną iš tėvo perėmė Karlas, po to — jo sūnus, taip pat Karlas, vėliau — kiti Vinterių įpėdiniai. Knygynas tapo dinastine firma, įamžinta didžiausių nuopelnų turinčio Karlo Vinterio vardu. Ji ir šiandien tebėra šios giminės rankose.

Priklausomai nuo veiklos uždavinių ir sąlygų keitėsi firmos pobūdis. Iki 1942 m. ji vadinosi Heidelbergo universiteto knygynu, po to — leidykla. Tačiau visais laikais pagrindinės firmos funkcijos buvo knygų leidyba ir prekyba, todėl ją tikslinga skirti Vakarų Europoje paplitusiai knygynų-leidyklų kategorijai. Kitas skiriamasis firmos bruožas buvo komisinė knygų prekyba. Prisiimdamas komisionieriaus pareigas, Karlo Vinterio knygynas už tam tikrą mokestį atliko tolimesnių knygų prekybininkų ir vietinės rinkos tarpininko vaidmenį, teikė kreditus leidėjams ir atsiskaitė su jų klientais. Komisinė knygų prekyba labiausiai buvo paplitusi vokiečių kultūros regione — Vokietijoje, Sveicarijoje ir Austrijoje-Vengrijoje, o svarbiausi centrai buvo Berlynas, Leipcigas, Stutgartas, Viena, Budapeštas, Praha, Ciūrichas. Mažosios Lietuvos knygų leidėjai daugiausia naudojosi Berlyno, Heidelbergo ir Leipcigo knygynų paslaugomis.

Karlo Vinterio knygynas iš pradžių orientavosi į gamtos mokslų, filologijos ir religinę literatūrą. Jos autoriai buvo žymūs Vokietijos rašytojai ir mokslininkai. Firmą perėmus Otui Vinteriui, pirmenybę gavo filologijos, ypač kalbotyros, leidiniai. Tuo metu gimė veikiai aukšto įvertinimo sulaukusios knygų „Bibliotekos“, „Rinkiniai“, „Pranešimai“ ir kitos serijos. Kai kurios jų, kaip „Indogermanistikos biblioteka“, ilgainiui

⁸ Festgabe zum 50jährigen Bestehen des Badisch-Pfälzischen Buchhändler-Verbandes. Herausgegeben vom Badisch-Pfälzischen Buchhändler-Verband. Heidelberg, 1925. S. 90—106; Henze, Eberhard. Eine Skizze zur Vorgeschichte des Carl Winter Universitätsverlag // Buchhandler Heute. 1984. S. 173—177.

įgavo tarptautinės reikšmės. Į jas įėjo ir lietuvių filologijai skirtos knygos.

Orientacija į filologijos mokslo leidinius Karlo Vinterio knygyną suvedė ir su Lietuvių literatūros draugija Tilžėje. Iniciatorius greičiausiai buvo jos valdybos pirmininkas, Tilžės gimnazijos mokytojas M. J. A. Felkelis. Jis jau nuo 1876 m. bendradarbiavo su knygynu, kuriam perdavė ir žinomojo „Lietuvių kalbos vadovėlio“ („Litauisches Elementarbuch“) leidimo teises. Tilžės filologų ir Vinterių ryšiai buvo daugiau negu dalykiniai. Knygininkai įstojo į Lietuvių literatūros draugiją, tvarkingai mokėjo mokesčius, nuolat domėjosi lituanistų reikalais ir padėjo juos spręsti⁹. Heidelbergo knygynas-leidykla tapo tarsi lituanistinės informacijos centru. Į jį žinių kreipdavosi Europos mokslininkai. Negalėdami atsakymo duoti patys, Vinteriai pagalbos ieškojo Tilžėje. „Gerbiamas ponas profesoriau, gal teiktumėtės būti toks malonus ir atsakytumėte į pono Regardo iš Paryžiaus šioje kortelėje pateiktus klausimus“¹⁰, — rašė knygininkas A. T. Kuršaičiui. Dar labiau Heidelbergą ir Tilžę suartino lietuviškų knygų leidyba. Ji truko beveik pusę amžiaus.

Pirmoji Karlo Vinterio išleista lietuviška knyga buvo M. J. A. Felkelio tyrinėjimas „Latvių kalbos liekanos Kuršių nerijoje“ („Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung“, 1879). Lietuviškiems leidiniams ji skiriama ne be išlygų. Iš tikro knyga, pagal apimtį artimesnė brošiūroms, parašyta vokiečių kalba. Tačiau joje yra nemažai ir lietuviško teksto, kuriuo remiantis M. J. A. Felkelio darbas ir registruojamas lietuvių spaudos bibliografijoje. Iš pradžių „Latvių kalbos liekanos Kuršių nerijoje“ buvo paskelbtos Tilžės realinės mokyklos programoje. Autoriui susitarus su knygyno savininku, J. Reilenderio ir sūnaus spaustuvė pagamino šiek tiek atspaudų, kurių leidimo duomenyse nurodyta: *Heidelbergas. Universiteto Karlo Vinterio knygynas* (Heidelberg. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung). Tokia formulė tapo tradicine ir kitiems lietuviškiems leidiniams. Antroji 1879 m. knyga buvo susijusi jau vien su Heidelbergu. Tai minėtasis M. J. A. Felkelio lietuvių kalbos vadovėlis. Daugiausia lietuviškų knygų Karlo Vinterio knygyne-leidykloje pasirodė 1894—1904 ir 1912—1913 m. Leidybą stimuliuavo produktyvi Lietuvių literatūros draugijos narių mokslo tiriamoji veikla ir vis labiau populiarėjanti lituanistika Europos universitetuose. Dėl mums nežinomų priežasčių knygyno savininkai nepasinaudojo Pirmojo pasaulinio karo metais nepaprastai išaugusiu nedideliu, dažniausiai kišeninio formato praktinių lietuvių kalbos vadovėlių poreikiu. Tokius vadovėlius leido tiek privatus asmenys, tiek mokslo įstaigos, o daugiausia pirkto okupuotos Lietuvos kaizerinė administracija, kariškiai ir nukariautų kraštų kolonizacijos idėjų suviliota vokiečių visuomenė. Paskutiniu Karlo Vinterio knygyno lietuvišku leidiniu, susijusiu su Mažąja Lietuva, tapo M. J. A. Felkelio lietuvių

⁹ Lietuvių literatūros draugijos narių sąrašai, sudaryti 1913 ir 1920 m. // Originalas Vokiečių lietuvių literatūros draugijos pirmininko H. Masalskio Hanoveryje (VFR) kopija — D. Kauno nuosavybė. — Sprendžiant iš šių dokumentų, knygyno savininkas nario mokesčių mokejimo iki 1920 m. Ryšius su draugija rodo ir archyve esančios laišku kopijos.

¹⁰ Karlo Vinterio knygyno 1913.V.19 laiškas A. T. Kuršaičiui Tilžėje // Heidelbergo universiteto Karlo Vinterio leidyklos archyvas (toliau, — KVLA). T. 18. L. 698.

kalbos vadovėlio penktasis leidimas (1923). Padalijus Mažąją Lietuvą ir dėl politinių priežasčių sužlugus Lietuvių literatūros draugijai, Mažosios Lietuvos lietuvių filologinės spaudos leidyba Vokietijoje prarado perspektyvas. Tačiau bendros liuanistinės literatūros puoselėjimo tradicijos buvo išsaugotos ir plėtojamos toliau. Vokietijoje tarp dviejų pasaulinių karų ir vėliau išėjo nemažai lietuvių leksikografijos veikalų (E. Frenkelio, M. Nydermano, A. Seno bei kitų), skirtų grynai akademiniam ir lyginamosios kalbotyros mokslui. Prie jų leidybos tiesiogiai prisidėjo ir Heidelbergas.

Karlo Vinterio knygyne lietuviškieji leidiniai daugiausia buvo spausdinami Tilžės poligrafijos įmonėse: vienas kitas — J. Reilenderio ir sūnaus, likusieji — O. fon Mauderodės. Tai sąlygojo knygų autorių gyvenamoji ir Lietuvių literatūros draugijos veikimo vieta, poligrafijos pajėgumas. Tuo metu tik Tilžės spaustuvs buvo gerai apsirūpinusios lietuviškų tekstų spausdinti imo šriftais bei diakritiniais ženklais. Karlo Vinterio knygyne lietuviškųjų leidinių spausdinimo vietą taip pat nulėmė ir Tilžės sąsajos su lietuvių etnografinėmis žemėmis bei svarbiausia tokių knygų rinka. Dėl to dalis šiu leidinių buvo realizuojama spausdinimo vietoje, dalis — nedidelėmis partijomis siunčiama į Heidelbergą¹¹. Problemė¹² a nustatyti M. J. A. Felkelio lietuvių kalbos vadovėlio spausdinimo vietą. Visuose penkiuose šios knygos leidimuose yra nurodyta tik C. F. Vinterio spaustuvė, nepažymint jos veikimo vietos. Tad, susidūrę su tokia mįsle, retrospektyviosios lietuvių bibliografijos sudarytojai vadovėlio atskirų leidimų aprašuose spaustuvę iš viso nutylėjo, nurodydami vien leidėją¹². Klausimą padeda išspręsti istoriografinė literatūra. Joje teigiama, kad Vinterio dinastijos verslo tęsėjai, kurdamiesi įvairiuose Vokietijos miestuose, steigė knygyno pradininko Christiano Frydricho Vinterio vardu vadinamas firmas. Pavyzdžiui, taip vadinosi vienam iš sūnų (Antonui) priklausęs knygyvas Leipcige bei anūkui (Frydrichui) priklausiusi spaustuvė Darmštate¹³. Pastarąją apie 1921 m. įsigijo tuometinis Karlo Vinterio knygyno savininkas Otas Vinteris. Darmštatas yra arti Heidelbergo. Remiantis šia aplinkybe ir spaustuvės pavadinimu, galima tvirtinti, kad visų penkių lietuvių kalbos vadovėlio leidimų spausdinimo vieta yra Darmštatas. Knygos spausdinimą Vokietijos gilumoje esančiame mieste pirmiausia nulėmė jos paskirtis (akademiniam užsiėmimams) ir tai, kad autorius visas teises buvo perdavęs leidėjui. Už tai M. J. A. Felkelis iš knygyno kartkartėmis gaudavo šiekį tokį honorarą¹⁴. Honoraro Vinteriai nemokėjo nė vienam su Lietuvių literatūros draugija susijusio leidinio autoriui.

Iš viso Karlo Vinterio knygyne lietuviškų leidinių sąrašė yra Lietu-

¹¹ Karlo Vinterio knygyno 1901.VI.1 laiškas Lietuvių literatūros draugijai // KVL. T. 1a. L. 10.

¹² Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2. 1862—1904. Kn. 1. V., 1985. P. 360—361, įrašai 883—885.

¹³ Hauptdaten zur Verlagsgeschichte // Carl Winter. Universitäts-Verlag. Verlagskatalog 1822—1954. Heidelberg, [1954]. S. V.

¹⁴ Karlo Vinterio knygyno 1883.II.14 laiškas M. J. A. Felkeliai // KVL. 1882—1885 m. laiškų tomas. L. 207.

vių literatūros draugijos tęstiniai mokslo darbai „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ ir 17 knygų. Tęstiniai mokslo darbai buvo spausdinami sąsiuviniais. Nuo 1880 iki 1912 m. jų išėjo 31; iš jų buvo sudaryti penki tomai su savarankiškais antraštiniais lapais ir paginacija. Pirmuosius tris sąsiuvinius išspausdino A. Rosbachas Karaliaučiuje, visus kitus — O. fon Mauderodė Tilžėje. Pagrindinė mokslo darbų leidinio kalba buvo vokiečių, tačiau nemažai tekstų, ypač tautosakos publikacijų, autoriai skelbė ir lietuviškai. Taigi dėl lituanistinio darbų pobūdžio bei medžiagos lietuvių kalba šį leidinį, žinoma, ne be tam tikrų išlygų, galima vadinti lietuvišku. Jame Lietuvių literatūros draugijos nariai ir jos rėmėjai, atstovavę įvairių valstybių ir tautų mokslininkams, paskelbė daug lietuvių tautosakos, melodikos užrašymų, straipsnių Lietuvos istorijos, lietuvių etnografijos, kalbotyros, literatūros klausimais, rengė ir publikavo lietuviškos spaudos bibliografiją, draugijos veiklos kroniką. Labai greitai pagausėjęs bendradarbių būrys šiuos mokslo darbus pavertė žymiausių tų metų lituanistiniu leidiniu, o pačią draugiją — vieninteliu moksliniu lituanistikos centru pasaulyje. Nemaži ir Karlo Vinterio knygyno nuopelnai: knygynas padėjo leidiniui įsilieti į pilnakraujį Europos mokslo gyvenimą ir sutelkti autorius bei skaitytojus.

Karlo Vinterio išleistomis knygomis vadiname tik tokias, kurių leidimo duomenyse yra įstaigos nuoroda. Išimtis daroma trijų savarankiškų dalių V. Gaigalaičio daktaro disertacijos „1573 metų lietuviškos Volfenbiutelio postilės rankraštis“ („Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573“, 1900—1903) publikacijai. Joje pažymėta vien O. fon Mauderodės spaustuvė. Bibliografai veikalą laiko Heidelbergo leidiniu todėl, kad visos trys dalys yra atspaudai iš „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“. Standien ši prielaida nebeatrodo visiškai įtikinama. Sprendžiant iš šaltinių, Karlo Vinterio knygynas V. Gaigalaičio veikalo neturėjo. Veikalas neįtrauktas nei į katalogus, nei minimas komercinėse ataskaitose. Vadinasi, trijų dalių monografijos leidėjo klausimą dar reikia nuodugnai iširti, kol kas neatsisakant pirminės prielaidos.

Karlo Vinterio knygyno išleistas lietuviškos knygos atstovavo kalbotyrai (9), folkloristikai (4), melodikai (3) ir etnografijai (1). Kalbotyros darbų pirmenybę nulėmė sparti lyginamosios kalbotyros raida ir lietuvių kalbos, kaip disciplinos, atsiradimas universitetuose. Lietuvių kalbos kursą skaitė žymiausi indoeuropeistai. Šią discipliną bandė įvesti net mažesni universitetai, nors tai padaryti jiems ne visada sekėsi. To meto kalbotyros tendencijos išryškėjo ir kai kuriuose knygyno savininkų laiškuose. Pavyzdžiui, O. Vinteris 1904 m. rašė: „Iš Magdeburgo aš atsitiktinai sužinojau, kad ten buvusi paskelbta lietuvių kalba, tačiau dėl nepakankamo klausytojų skaičiaus paskaitos negalėjusios vykti“¹⁵. Knygininkas apgailėstavo, kad lietuvių kalba nepražėdė dėstyti ir Heidelbergo universitete¹⁶.

Pirmasis Karlo Vinterio knygyno išleistas lietuvių kalbotyros, tiksliau sakant, jai artimas darbas — M. J. A. Felkelio „Latvių kalbos lieka-

¹⁵ O. Vinterio 1904 m. laiškas A. T. Kuršaičiui // KVL. T. 2. L. 199.

¹⁶ O. Vinterio 1904.XI.30 laiškas K. Kapeleriui // KVL. T. 2. L. 200.

nos Kuršių nerijoje“ — šiandien mažai kur žinomas spaudinys. Bibliografai yra nustatę tik du jo egzempliorius: vienas saugomas Vilniuje, kitas — Berlyne. Nors programa, o kartu ir atspauda tiražas spausdintas Tilžėje, ant viršelio nurodyta C. F. Vinterio spaustuvė. Taigi galima manyti, kad knygtė buvo brošiuruojama ir įsegama į Darmštate gamintus viršelius pačiame Heideberge.

M. J. A. Felkelis, vadovaudamasis lyginamuoju metodu, tyrinėjo Kuršių marių baseine tuo metu dar gyvavusių latvių kalbą. Jo darba sudarė trumpas įvadinis straipsnis ir latviškų žodžių žodynelis. Pagal pobūdį tai leksografi šis veikalas. Autorius latvių kalbos žodžiams parėikė lietuvių ir vokiečių kalbų atitikmenis, taip pat pasitelkė ir lotynų, graikų, sanskrito, rusų, lenkų, gotų bei kitų kalbų žodžius. Autentiškumo dėlei tekstas išspausdintas gotišku, lotynišku ir graikišku šriftu. Ant paskutinio viršelio yra plati anotacija apie tuo metu jau išėjusį to paties autoriaus „Lietuvių kalbos vadovėlį“. Joje apibūdinta vadovėlio struktūra ir šaltiniai. Nors po M. J. A. Felkelio knygtės „Latvių kalbos liekanos Kuršių nerijoje“ pasirodymo spaudoje ir buvo paskelbtas vienas kitas atsiliepimas, tačiau iš esmės mokslo visuomenė jo nepastebėjo. Baltų filologijos istoriografų nuomone, autorius tokiam darbui nebuvo tinkamai pasirengęs. Tačiau šiandieniniam mokslui neabejotinai vertinga publikacijoje užfiksuota leksikografinė medžiaga.

Didesnės sėkmės sulaukė kitas Karlo Vinterio knygyno leidinys — M. J. A. Felkelis sudarė iš dar L. Rėzos verstų Ezopo pasakėčių, K. Do kalbą mokantiems asmenims. Knyga 1879—1923 m. išėjo net penkis kartus. Ją sudarė lietuvių kalbos gramatika, skaitiniai ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynelis. Aiškindamas gramatikos taisykles, autorius nebuvo originalus. Jis vadovavosi jau publikuotais pirmtakų darbais. Skaitinius M. J. A. Felkelis sudarė iš dar L. Rėzos verstų Ezopo pasakėčių, K. Donelaičio pasakėčios „Lapės ir gandro česnis“, kelių žinomų vokiečių autorių giesmių bei bibliinių pasakojimų vertimų. Vertinga pratarmė, liudijanti knygos šaltinius. Joje autorius padėkojo savo mokytojams — Karaliaučiaus universiteto profesoriams F. Kuršaičiui ir G. H. F. Neselmanui, pažymėjo A. Sleicherį, kurio publikacijomis naudojosi, ir velionį Tilžės vyskupą K. V. O. Glogau, skatinusį imtis darbo. Sprendžiant iš to, kad pastarasis buvo miręs 1875 m., M. J. A. Felkelis lietuvių kalbos vadovėlį rengė ilgai. Jo ištakas, matyt, galima sieti su mokytojo publikacija apie lietuvių kalbos linksniaavimo kirčio kaita (1873).

Antrasis „Lietuvių kalbos vadovėlio“ leidimas išėjo 1898 m. Knyga buvo pataisyta ir papildyta. Tai padaryti M. J. A. Felkelį paskatino asmeninis ir K. R. Jakobio, sutelkusio gausų moksleivių būrį Klaipėdos gimnazijoje, patyrimas mokant jaunimą lietuvių kalbos, dalykiniai kitų kraštų lietuvių kalbos žinovų patarimai. Skaitinių dalį autorius praplėtė Ezopo ir K. Donelaičio („Vilks provininks“) pasakėčiomis, vokiečių religinės poezijos vertimais ir trimis taip pat publikuotais originaliais J. Zauerveino eilėraščiais. Iš jų „Lietuviškoji girė“ bei „Gandras ir gandrienas“ yra laikomi meniškiausiais ir lyriškiausiais poeto kūriniais. Jų pasirinkimą skaitinių sudarytojas motyvavo tuo, kad J. Zauerveinas reiškėsi kaip nenuilstantis kovotojas už lietuvių etninio savitumo išsaugojimą ir lie-

tuvių raštijos atnaujinimą. Poetas norėjo savo eilėraščius patobulinti, tačiau rankraštis M. J. A. Felkelį pasiekė jau vadovėlį baigus spausdinti. Vėliau knyga buvo leidžiama be taisymų.

M. J. A. Felkelio „Lietuvių kalbos vadovėlis“ darė nemažą įtaką lietuvių kultūrai ir filologijai. Knyga kelis dešimtmečius populiarino brandžiausius Mažosios Lietuvos poetas K. Donelaičių ir J. Zauerveriną, kėlė lietuvių kalbos prestižą apskritai. M. J. A. Felkeliu, sprendžiant iš turinio, vadovavosi Klaipėdos gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas K. R. Jakobis, sudarydamas savo lietuviškų skaitinių chrestomatiją (1880). „Lietuvių kalbos vadovėlis“, žinoma, ne be leidėjo pastangų, tapo svarbiausia lietuvių kalbos mokymo priemone Vokietijos universitetuose. Jai nepritarta tik Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto Lietuvių kalbos seminare. Apie tai liudija vienas leidėjo laiškas autoriui¹⁷. Negaityvų požiūrį greičiausiai nulėmė seminaro vedėjo M. Laknerio subjektyvumas ar kompetencijos stoka. M. J. A. Felkelio lietuvių kalbos vadovėlis paplito ir Rusijos imperijoje. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba jį leido įvežti ir platinti, nepaisant lietuvių spaudos draudimo, kaip grynai mokslinį leidinį¹⁸.

„Lietuvių kalbos vadovėlio“ leidimus palankiai vertino tarptautinė filologų visuomenė. Apie knygą rašė ar tik bibliografiškai pažymėjo J. Banašavičius, A. Briukneris, V. Prelvicas, J. Zubatas bei kiti mokslininkai. Knygos egzemplioriai išsimėtę po Lietuvos, buvusios TSRS, Vokietijos bibliotekas. Tiesa, jų žinoma nedaug — kiekvieno leidimo tėra po 3—4 egzempliorius. Mūsų manymu, duomenys nėra išsamūs, kadangi bibliografai neturėjo sąlygų patikrinti visų Europos, pirmiausia universitetų, bibliotekų fondų.

Karlo Vinterio knygynas galėjo tapti M. Miežinio parengto lietuvių-latvių-lenkų-rusų kalbų žodyno leidėju. Leksikografijos veikalo sudarytojas, susidūręs su carinės Rusijos įvesto spaudos lotynišku raidynu draudimo kliūtimis, 1883 m. knygos leidimo reikalu susisiekė su Tilže. Tačiau šio darbo niekas nenorėjo imtis dėl galimo nuostolingumo. Savo ruožtu tilžiečiai patarė M. Miežiniui bandyti laimę Heidelberge. Gavęs pasiūlymą, K. Vinteris 1884 m. sausio 24 d. laišku kreipėsi į M. J. A. Felkelį patarimo. Knygininkas rašė, kad leidimui siūlomas keturkalbis žodynas yra 36—40 spaudos lankų ir prašė pareikšti savo nuomonę, ar toks veikalas turės paklausą Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje¹⁹. M. J. A. Felkelio atsakymo mes nežinome. Jis greičiausiai buvo atsargus arba net nepalankus, nes keturkalbis žodynas Heidelberge neišėjo. Šį sykį K. Vinteris apsiriko. Kai po dešimties metų autoriaus sūnėno lėšomis knyga vis dėlto pasirodė Tilžėje, carinė valdžia ją, kaip mokslinį veikalą, leido legaliai platinti visoje Rusijos imperijoje. Žodyną turėjo ir Vilniaus knygų prekybininkai.

¹⁷ Karlo Vinterio knygyno 1889.XI.18 laiškas M. J. A. Felkeliui // KVL. T. 1. L. 328.

¹⁸ Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). V., 1978. P. 176.

¹⁹ K. Vinterio 1884.I.24 laiškas M. J. A. Felkeliui // KVL. 1882—1885 m. laiškų tomas. L. 437.

Lituanistikos pasaulyje sensacija tapo XIX a. pabaigoje vieno amerikiečių mokslininko Volfenbiutelio miesto bibliotekoje surasta rankraštinė postilė („Išguldymas evangelijų per visus metus“) lietuvių kalba. Tyrinėtojai nustatė, kad tai buvo 1573 m. padarytas dar ankstesnio teksto nuorašas. Postilė sudarė protestantų autorių kūrinius, versti Mažosios Lietuvos raštijos veikėjų. Visuomenės dėmesys paskatino Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto auklėtinį V. Gaigalaitį apie radinį parašyti disertaciją filosofijos daktaro laipsniui įgyti. Po sėkmingo gynimo 1900 m. birželio 22 d. Karaliaučiaus universiteto Filosofijos fakultete darbas buvo dalimis skelbiamas Lietuvių literatūros draugijos leidinyje „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“, o iš jo — atskirais atspaudais. Gana didelės monografijos, pavadintos „1573 metų lietuviškos Volfenbiutelio postilės rankraštis“, pirmoji dalis „Įvadas ir fonetika“ pasirodė dar 1900 m. (63 p.), antroji „Žodžių daryba. Linksniavimas. Teksto pavyzdžiai. Žodynas“ — 1901 m. (117—165 p.), trečioji „Asmenuotės. Sintaksė“ — 1903 m. (231—247 p.). Iš jų tik pirmosios dalies atspaudas turi savarankišką antraštinį lapą. Pagal šios dienos bibliografų duomenis, leidinys yra labai retas. Pavienius pirmosios dalies egzempliorius turi kai kurios Lietuvos, Lenkijos, Suomijos, buvusios TSRS ir Vokietijos mokslinės bibliotekos, antrosios ir trečiosios dalių — tik Vilniaus universiteto biblioteka. Knyga plito ir tarp Mažosios Lietuvos lietuvių. Pats autorius ją nusiuntė bibliografei ir knygų prekybininkei M. Zauniūtei²⁰. Mokslinė lietuviškosios postilės analizė kokio nors platesnio atgarsio nesulaukė. Mums nežinoma nė vieno to meto kalbininko atsiliepimo.

Tautosakos leidiniams pradžia davė Lietuvių literatūros draugijos mokslo darbuose sistemingai skelbiamos liaudies dainos, pasakos, patarlės ir priežodžiai. Vienas iš aktyviausių ir kvalifikučiausių jų rinkėjų buvo draugijos narys, evangelikų kunigas K. Jurkšaitis. Savo sukauptą medžiagą jis paskelbė ir atskira knyga „Lietuviškos pasakos ir pasakojimai“ („Litauische Märchen und Erzählungen“, 1898). Tai buvo Karlo Vinterio knygyno komisinis leidinys. Jį sudarė 67 įvairaus dydžio liaudies kūriniai, užrašyti daugiausia Galbraščių — gimtąja K. Jurkšaičio tarme. Vienas iš jų, daina „Kujselia smertis“, buvo paimtas iš L. Ivinskio lietuviškojo kalendoriaus. K. Jurkšaičio užrašymai pasižymėjo etnografiniais motyvais. Jie atskleidė lietuvininkų santykius su jų kaimynais — vokiečiais ir žydais, išryškino liaudišką sąmojų ir kūrybingumą. Kiekvienas knygos puslapis buvo dalijamas linija į dvi dalis: viršutinėje skelbiamas lietuviškas tekstas lotynišku raidynu, apatinėje — jo vertimas į vokiečių kalbą gotiškuoju raidynu. Rinkinio sudarytojas lietuviškąjį tekstą kruopščiai sukirčiavo. Dėl to „Lietuviškos pasakos ir pasakojimai“ tapo svarbūs ne tik tautosakai, bet ir kalbotyrai. K. Jurkšaitis savo darbą, matyt, ketino tęsti, nes knygos viršelyje pažymėta, kad tai pirmoji dalis. Tačiau antroji dalis nepasirodė. Apie „Lietuviškas pasakas ir pasakojimus“ palankiai atsiliepta vokiečių ir čekų spaudoje. Knygą ypač vertina šių dienų folkloro

²⁰ V. Gaigalaitis 1900.IX.10 atvirlaiškis M. Zauniūtei // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius. Fondas I. Byla F. 362. L. 164.

ir kalbos tyrinėtojai. Ji yra svarbus vienas, jau išnykusios lietuvių tarmės šaltinis. Knyga nebuvo nuostolinga ir leidėjui. Karlo Vinterio knygnas pasakų rinkinio nebeturėjo jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Kitokio likimo sulaukė H. Sojaus ir A. T. Kuršaičio parengtas veikalas „Pasakos apie paukščius“ (1912). Tai buvo didžiulis leidinys, į kurį reikėjo įdėti daug Lietuvių literatūros draugijos lėšų ir Karlo Vinterio knygnos, kaip komisinio leidėjo, pastangų. Knygą sudarė trys savarankiškos dalys. Pirmojoje buvo išspausdinta 81 žemaičių tarme H. Sojaus užrašyta pasaka, antrojoje — A. T. Kuršaičio sudarytas žodynas, trečiojoje — pasakų vertimai į vokiečių kalbą. Knyga išėjo lotynišku raišny — leidėjai orientavosi į plačiąją mokslo visuomenę. Tačiau H. Sojaus ir A. T. Kuršaičio darbas didesnio pasisekimo neturėjo. Kalbininkai jam prikišo pasakų užrašymo trūkumų: esą H. Sojus nesugebėjęs tinkamai atskleisti žemaičių tarmės savitumų²¹. Knygai paplisti sutrukdė ir veikiai prasidėjęs pasaulinis karas.

Iki šių dienų savo vertės neprarado Lietuvių literatūros draugijos narių parengti ir Karlo Vinterio knygnos išleisti lietuvių melodikos tyrinėjimai. Tilžės pedagogo Chr. Barčo dviejų savarankiškų dalių veikalas lietuvišku pavadinimu „Dainų balsai“ išėjo 1886 ir 1889 m. Iš viso jis apėmė 450 dainų, įskaitant ir jų variantus. Aprašai padaryti labai kruopščiai. Juose pateiktos kiekvienos dainos natos, pirmojo posmelio žodžiai lietuvių kalba ir viso teksto vertimas į vokiečių kalbą, užrašytojo pavardė, užrašymo data ir vieta. Kaip matyti, maždaug ketvirtadalį medžiagos surinko pats Chr. Barčas, likusią dalį jis paėmė iš rankraštinių arba publikuotų šaltinių. Darbo vertę labai padidino dalių pradžioje įdėti išsamūs straipsniai apie dainų melodijas ir muzikos instrumentus. Pasirodęs veikalas buvo palankiai įvertintas. Recenzentai pažymėjo Chr. Barčo darbo reikšmę lietuvių tautosakos ir melodikos tyrimams, duomenų autentiškumą. Tiesa, lietuvių skaitytojai pagrįstai priekaištavo dėl ne viso lietuviško teksto. Šis trūkumas ypač akivaizdus šiandien, kai daugelio dainų žodžiai prarasti. „Dainų balsai“ labai paplito. Knygą turi nemažai pasaulio mokslinių bibliotekų. Beje, Chr. Barčo „Dainų balsai“ buvo didžiausias Lietuvių literatūros draugijos pateiktas spaudai leidinys. Jo spausdinimas kainavo 1 880 markių, iš kurių 1 000 skyrė Vokietijos švietimo ministerija.

Melodikos tyrinėjimus papildė Tilžės vyskupo K. T. V. Hofheino knyga „Giesmių balsai“ (1894). Joje buvo paskelbta 115 melodijų, pagal kurias buvo giedamos giesmės iš bažnytinio ir surinkimininkų giesmyno. Dalį melodijų užrašė pats sudarytojas, dalį — talkininkai, tarp kurių aktyvumu pasižymėjo M. Genys iš Tilžės. Savo sandara K. T. V. Hofheino veikalas beveik nesiskyrė nuo „Dainų balsų“. Jis neturėjo tik tiriamojo straipsnio. „Giesmių balsai“ palyginti menkai paplito. Jų egzemplioriai Lietuvoje yra retenybė. Savaimi suprantama, kad Karlo Vinterio knygnynui toks leidinys buvo nuostolingas.

Etnografiškai, tačiau su tam tikromis išlygomis, galima skirti Heidelberge 1904 m. išleistą Jenos profesoriaus K. Kapelerio knygą „Kaip se-

²¹ Būga K. Rinkiniai raštai. T. 2. V., 1959. P. 175.

nieji lietuvininkai gyveno“. Autorius buvo kilęs iš Mažosios Lietuvos, mokėjo lietuvių kalbą ir ją tyrinėjo, tačiau daugiausia nusipelnė sanskritologijai. Savo knygą jis sudarė iš labai originalaus ir etnografinės detalėmis pasižyminčio Stalupėnų apskrities gyventojų J. Adomaičio pasakojimo apie XIX a. pirmosios pusės lietuvių valstiečių gyvenimą. Tekstą profesorius papildė išsamiumi lietuvių-vokiečių kalbų žodynu bei pasakojime pateiktų aštuonių liaudies dainų gaidomis. Visa knyga buvo sukirčiuota, nes pats autorius ją traktavo kaip skaitymo priemonę ir skyrė kalbos studijoms. Dėl to Karlo Vinterio knygynas dėjo daug pastangų išplatinti savo leidinį tuose Vokietijos universitetuose, kuriuose dirbo lituanistai ir vyko lietuvių kalbos seminarai²². Rezultatai nebuvo itin reikšmingi. Nors knygos tiražas liko neišplatintas, pats K. Kapelerio veikalas sulaukė ypatingo likimo. Jis buvo išverstas ir du kartus išleistas vokiečių, vieną kartą — švedų kalba, triskart perspausdintas lietuviškai. Knyga yra nepažeidžiama etnografinės šaltinio nūdienos istorikams.

Prasčiausiai sekėsi Karlo Vinterio knygynui realizuoti lietuviškus leidinius. Prekybos Lietuvių literatūros draugijos mokslo darbais „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ ir knygomis sąlygos kiek skyrėsi. Tęstinį leidinį nemokamai gaudavo kiekvienas draugijos narys (jį 1879 m. pabaigoje buvo 91, 1880 m. — 139, 1882 m. — 216, 1913 m. — 209, 1920 m. — 155), visa likusi kiekvieno sąsiuvinio tiražo dalis tekdavo Heidelbergui²³. Tik Karlo Vinterio knygynas galėjo juo laisvai prekiauti. Tačiau rinka, nepaisant lituanistinių tyrinėjimų plėtotės Europoje, vis dėlto buvo ribota. Iki 1900 m. Karlo Vinterio knygynas Lietuvių literatūros draugijos organo imdavo berods po 150 egzempliorių²⁴, vėliau — triskart mažiau. Prekybininkai 1902 m. pradžioje primygtinai paprašė kasmet siuntinėti vienodą pasirodančių naujų sąsiuvinų kiekį ir net nustatė tikslų skaičių — 50 egzempliorių²⁵. Iš archyve esančių sąskaitų kopijų akivaizdžiai matyti, kad „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ naujo sąsiuvinio per metus buvo parduodama 25—30, anksčiau išėjusių — paprastai 2—3, retai 4—5 vienetai. Dėl to mokslo darbai buvo realizuojami lėtai. Tik 1901 m. baigėsi tęstinio leidinio pirmųjų trijų sąsiuvinų atsargos, o po 1896 m. išėjusių sąsiuvinų dalis tiražo tebėra neparduota iki šių dienų.

Tilžėje spausdintas knygas Lietuvių literatūros draugija į Heidelbergą siųsdavo nedidelėmis partijomis. Jose pasitaikydavo defektyvių, realizuoti netinkamų egzempliorių. Kaip visada, didesnę paklausą turėjo nauji leidiniai. Nestigo M. J. A. Felkelio lietuvių kalbos vadovėlio, K. Jurkšaičio tautosakos rinkinio pirkėjų. Pastarojo per metus buvo parduodama nuo kelių dešimčių (60—50) iki keliolikos (15) egzempliorių.

²² Karlo Vinterio knygyno 1904 m. laiškas A. T. Kuršaičiui ir 1904.XI.30 laiškas K. Kapeleriai // KVLA. T. 2. L. 199, 200.

²³ Informacija apie tai reguliariai buvo spausdinama ant sąsiuvinų ir kiekvieno tomo viršelių.

²⁴ Karlo Vinterio knygyno nedatuotas 1899 arba 1900 m. laiškas V. Prelvicui // KVLA. T. 1. L. 55.

²⁵ Karlo Vinterio knygyno 1902.I.(?) ir 1902.I.23 laiškai A. T. Kuršaičiui // KVLA. T. 1a. L. 264, 273.

Lėčiau, greičiausiai dėl didelės kainos, buvo realizuojami Chr. Barčo „Dainų balsai“. Jų iš pradžių per metus buvo parduodama po 15–25, nuo XX a. pradžios — tik po 2–3 egzempliorius. Menką paklausą teturėjo K. T. V. Hofheincio, K. Kapelerio knygos. Jų beveik niekas nepirko. Išpardavęs spaudinio vieną partiją, Karlo Vinterio knygyno savininkas rašydavo laišką Lietuvos literatūros draugijos vadovams, ragindamas papildyti asortimentą. Pavyzdžiui, 1901 m. laiške jis pranešė, kad Chr. Barčo „Dainų balsų“ likę tik pirmojo tomo vienas sveikas bei trys defektingai egzemplioriai, ir paragino pristatyti naują šios knygos siuntą²⁶. „Prašome mums vėl išsiųsti pašto paketą su K. Kapelerio knyga „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“ pardavimui, — 1913 m. laiške raginamas A. T. Kuršaitis, — kadangi mūsų atsargos jau išseko“²⁷. Metų metais besitęsiantis leidinių realizavimas kėlė ne tik prekybininkų, bet ir autorių bei Lietuvos literatūros draugijos vadovų rūpestį, kai kada net nepagrįstus priekaištus. Tokio nekantravimo atgarsių yra ne viename klientui siųstame laiške. Lėtos prekybos priežastis Karlo Vinterio knygynas ne kartą aiškino M. J. A. Felkeliumi.

Dėl to, kad kai kurios knygos lietuvių kalba buvo pardavinėjamos kelis dešimtmečius, o kai kurios tebėra nerealizuotos iki šiol, kalbėti apie kokį nors apčiuopamą leidėjo pelną sunku. Antra vertus, Karlo Vinterio knygyno prekybos balanse lietuviškieji leidiniai sudarė nereikšmingą dalį — pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, šios įstaigos asortimentą iš viso sudarė beveik 10 000 spaudinių pavadinimų. Didelis leidinių srautas įgalino Vinterius kompensuoti komercijos trūkumus. Lėšų investavimas į knygų lietuvių bei kitomis Europoje mažai paplitusiomis kalbomis leidybą taip pat teikė ir kai kurių privalumų. Tokia literatūra kėlė firmos prestižą ir padėjo plėsti kontaktus su labai plačia, iš esmės internacinaline akademinė visuomene.

Prekybos tobulinimo poreikis ir komercijos nuostolingumo grėsmė vertė Vinterius plėsti knygų realizavimo rinką, vykdyti lanksčią kainų politiką, kurti patikimas informavimo priemonės. Sprendžiant iš archyvinių šaltinių ir peržiūrėtų leidinių egzemplioriuose rastų ženklų, lietuviškų knygų paplitimo regionas apėmė ne tik lietuvių gyventą teritoriją bei Vokietijos lituanistikos centrus, bet ir kitas Europos šalis. Lietuviškus leidinius iš Vinterių įsigydavo užsienyje studijavusio lietuvių jaunimo organizacijos²⁸, mokslo draugijos ir įstaigos, bibliotekos. H. Sojaus ir A. T. Kuršaičio „Pasakos apie paukščius“ pateko į Prahą. Knygą irišo rūmų karališkasis knygrišys A. Eberlis²⁹. Karlo Vinterio knygyno ryšiai su tarptautine rinką gerokai paspartino lietuvių kultūros raidą ir jos

²⁶ Karlo Vinterio knygyno 1901.VI.1 laiškas Lietuvos literatūros draugijai // KVL. T. 1a. L. 10.

²⁷ Karlo Vinterio knygyno 1913.IV.4 laiškas A. T. Kuršaičiui // KVL. T. 18. L. 384.

²⁸ Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje esančiose K. Jurkšaičio „Lietuviškose pasakose ir pasakojimuose“ yra antspaudas su tokiu tekstu: Draugystė Lietuviškos Jaunuomenės Friburge S. „Rūta“. 18 7/V 99.

²⁹ Lietuvos nacionalinės bibliotekos egzemplioriuje yra įklijuota reklaminė lipdė su jrašu: A. EBERL // K. K. Hofbuchbinderei // Prag, // Wassergasse 33.

pripažinimą, o kartu ir Lietuvos valstybingumo idėjos plėtotę bei atkūrimą.

Knygininkai skatino prekybą, išradingai formuodami kainas. Vienokios kainos buvo taikomos pavieniams pirkėjams, kitokios — prekybininkams tarpininkams, atsiskaitymams su Lietuvių literatūros draugija. Knygų vertę lėmė ir laiko veiksnys. Kai kurių spaudos egzempliorių kainos buvo nurodomos kataloguose ir pačiuose leidiniuose skelbiamoje komercinėje reklamoje (žr. lentelę). Jos, palyginti su kitokio turinio lietuviškųjų knygų kainomis, buvo didelės. Tai lėmė filologijos veikalų teksto rinkimo ir korektūrų taisymo sunkumai. Vinteriai daugiausia prekiaavo brošiūrotais leidiniais, turinčiais minkšto kartono viršelius. Irištų knygų kaina padidėdavo kone dvigubai. Pavyzdžiui, M. J. A. Felkelio lietuvių kalbos vadovėlio brošiūrotas egzempliorius kainavo 3, įrištas — 5 markės. Palyginimui galima nurodyti, kad Tilžės turguje litras medaus kainavo 2, paršelis — 6, kapa (60) kiaušinių — 3,6 markės. Knygų kainas Lietuvių literatūros draugija ir knygynas nustatydavo kartu. Savaime suprantama,

Karlo Vinterio knygyno lietuviškų leidinių
kainos (markėmis)

Leidi	Metai						
	1879	1887	1893	1904	1923	1954	1989
Voelkel M. J. A. Lettischen Sprachreste..., 1879	1,6						
Voelkel M. J. A. Litauisches Elementarbuch, 1879	3						
Bartsch Chr. Dainų balsai. T. 1, 1886		5	5	5		abi dalys	
Bartsch Chr. Dainų balsai. T. 2, 1889			6	6		12,1	
Hoffheinz W. Giesmių balsai, 1894			5	5		5,5	38
Jurkschat. Chr. Litauische Märchen und Erzählungen, 1898			4				
Cappeller C. Kaip senieji lietuvininkai gyveno, 1904			2,5			2,75	25
Scheu H., Kurschat A. Pasakos apie paukščius. 3 d., 1912						13,2	85
Voelkel M. J. A. Litauisches Elementarbuch, 1923					5*; 3	3,3	

Irištų knygų kainos pažymėtos žvaigždute, brošiūrotų — be žvaigždutės. Lentelė sudaryta remiantis Karlo Vinterio knygyno katalogais ir komercine reklama, išspausdinta pačiuose leidiniuose.

kad prekybininkai turėjo didesnę patyrimą ir jų žodis nulemdavo. Vos pasirodžius „Pasakoms apie paukščius“, O. Vinteris nesvyruodamas pareiškė, kad už knygą pirkėjai mokės 10–12 markių. Jis pats labiau linko į 12 markių kainą³⁰. Kitiems knygaininkams visus leidinius, tarp jų ir lietuviškus, Vinteriai parduodavo partijomis. Partneriai atsiskaitydavo pagal nusistovėjusias komercijos taisykles, Kuo didesnė buvo partija, tuo pigiau kainavo vienas egzempliorius.

Su Lietuvių literatūros draugija knygynas atsiskaitydavo pagal išankstinį tarpusavio susitarimą. Tilžiečiams už egzempliorių buvo mokama kur kas mažiau negu viešai skelbiama kaina, nes Vinteriai išskaičiuodavo komisines išlaidas ir pelno procentą. Lietuvių literatūros draugija už Chr. Barčo „Dainų balsų“ abi dalis gavo po 5,5, K. Jurkšaičio tautosakos rinkinį — 2, K. T. V. Hofheincio „Giesmių balsus“ — 3 markes³¹. Nuo tęstinio leidinio kiekvieno sąsiuvinio Tilžei buvo mokama po 0,80—2 markes. Pirkėjui sąsiuvinis (pavyzdžiui, 26-asis) kainavo iki 3,6 markės³². Ilgainiui lietuviškų spaudinių kainos kito. Per dešimtmetį mažėjant paklausai, jos šiek tiek krisdavo, tačiau vėliau pradėdavo didėti. Siandien Karlo Vinterio leidyklos saugyklose esantys lietuviški leidiniai turi antikvarinių spaudinių vertę. Nors jie pasirodė maždaug prieš šimtą metų, tačiau tokie leidiniai „nenurašomi“. Priešingai, jų kainos tolydžio didinamos, ir tai bus daroma tol, kol Heidelbergo lietuviškųjų knygų tiražai bus visiškai išparduoti.

Karlo Vinterio knygynas su Lietuvių literatūros draugija atsiskaitydavo kiekvienų metų vasarą, paprastai liepos mėnesį. Į Tilžę siunčiamose sąskaitose buvo nurodomas parduotų spaudinių egzempliorių skaičius ir kaina, bendra pinigų suma, svyravusi tarp 50—200 markių. Ji dažniausiai padidėdavo, išėjęs lituanistų paklausą turinčiai knygai. Pinigai buvo adresuojami draugijos valdybos išdininkui. Šias pareigas ėjo Tilžės Freiehoito priemiesčio mokyklos rektorius F. Lenkaitis ir kiti autoritetingi visuomenės veikėjai. Gautą finansinę ataskaitą draugija patikrindavo ir knygynui raštiškai pranešdavo apie priimtą sprendimą³³.

Knygų prekybos sėkmę daug lėmė informacija apie turimą asortimentą. Karlo Vinterio knygynas tuo nuolat rūpinosi ir sukūrė gana darnią pirkėjų informavimo sistemą. Ją sudarė vadinamieji recenzijų egzemplioriai, komercinė reklama ir katalogai. Recenzijų egzemplioriais visuomenei buvo pateikiama pati operatyviausia informacija. Tokius egzempliorius Vokietijos literatūriniais ir filologiniams žurnalams nemokamai siuntėdavo tiek pati Lietuvių literatūros draugija, tiek autoriai, tiek knygynas. Pastarasis pageidaudavo gauti iki 10 recenzuoti skirtų lietuviškų knygų ir stengėsi visą informacijos teikimo organizavimą perimti į savo rankas. Tarp šių trijų suinteresuotų pusių kildavo nesutarimų, nes daž-

³⁰ Karlo Vinterio knygyno 1913.V.2 laiškas A. T. Kuršaičiui // KVLA. T. 18. L. 551.

³¹ Karlo Vinterio knygyno 1900.VII.1 laiškas Lietuvių literatūros draugijai // KVLA. T. 1. L. 564.

³² Karlo Vinterio knygyno 1902.I.23 laiškas A. T. Kuršaičiui // KVLA. T. 1a. L. 273.

³³ Karlo Vinterio knygyno 1905.IX.24 laiškas A. T. Kuršaičiui // KVLA. T. 3. L. 4.

nai pasitaikydavo darbo dubliavimo, dėl kurio paprastai nukentėdavo komerciniai knygoje interesai. Daugiausia recenzijų apie lietuviškuosius leidinius pasirodė žurnale „Literarisches Centralblatt“. Jame atsiliepiamų sulaukė M. J. A. Felkelio, K. Jurkšaičio, K. Kapelerio veikalai. Apie Chr. Barčo „Dainų balsus“ rašė „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte“ (1887), M. J. A. Felkelio latvių kalbos žodyną bei lietuvių kalbos vadovėlį — „Archiv für slavische Philologie“ (1881) ir net anglų „Saturday Review“ (1879). Recenzentai dažniausiai buvo žymūs vokiečių filologai. Jų vertinimais lietuvių tyrinėtojai dar mažai naudojosi, kai kurie atsiliepiamai žinomi tik iš bibliografinių šaltinių.

Komercinę reklamą dėdavo į visus Lietuvių literatūros draugijos parengtus leidinius. Ji paprastai būdavo spausdinama ant viršelių. Apie „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ pardavimą Karlo Vinterio knygyne pažymėta kiekviename sąsiuvinyje, tačiau kaina juose nenurodyta. Ant knygų viršelių spausdindavo informaciją apie visus draugijos veikalus ir tęstinį leidinį. Duomenys buvo gana išsamūs: nurodytas knygos autorius, antraštė, paantraštė, leidinio duomenys, apimtis ir pardavimo kaina (Ladenpreis). Tokios informacijos pirkeiui visiškai pakakdavo, tačiau didelis jos trūkumas buvo vėlavimas ir ribotos paplitimo galimybės.

Katalogų Karlo Vinterio knygynas išleido šešis. Jie atskleidė visą asortimentą, kuriame lietuviški leidiniai, aišku, sudarė nedidelę dalį. Pirmajame kataloge (1881) užregistruota viena tokia knyga ir „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ keturi sąsiuviniai, antrajame (1887) — viena knyga ir dvylika sąsiuvinų, trečiajame (1893) — dvi knygos ir septyniolika sąsiuvinų. Siuose kataloguose buvo detalios atskleidžiamas kiekvieno sąsiuvinio turinys. Vėliau vietos taupymo sumetimais tokios praktikos atsisakyta. Dvidešimtajame amžiuje išėjusiuose kataloguose lietuviškų knygų, priskaičiuojant ir įvairių Europos šalių mokslininkų lietuvių filologijos veikalus, užregistruota kur kas daugiau: 1923 m. — 8, 1954 m. — 20, 1989 m. — 14. Karlo Vinterio knygyno informaciniuose leidiniuose pateikta gana išsamių bibliografinių žinių. Dėl to katalogai tampa svarbiu lietuvių knygos istorijos šaltiniu. Iš jų matyti lietuvių filologijos leidinių repertuaro plėtotė Europoje, kainodaros tendencijos, pagaliau ir pačios leidyklos raidos bruožai. Katalogai teikia papildomų žinių apie lietuviškų knygų autorių kūrybinį darbą. Pavyzdžiui, M. J. A. Felkelis, mokytojaudamas Tilžėje ir iš jos išsikėlęs, buvo parengęs ir Heidelberge išleidęs įvairių kitų dalykų: prancūzų kalbos, geografijos mokymo priemones, vokiškų giesmių rodyklę. Karlo Vinterio knygyno informaciniai leidiniai laikytini savotišku analizinės bibliografijos bandymu ir knygų retrospektyviosios bibliografijos šaltiniu. Nepaisant šito, katalogais dar nesinaudojo nei lietuvių bibliografijos istorikai, nei senosios lietuvių spaudos bibliografai. Retrospektyviojoje nacionalinėje bibliografijoje reikėjo registruoti ir knygyno sandėliuose saugomus senųjų lietuviškų knygų egzempliorius, nes išėjusieji „Lietuvos TSR bibliografijos“ tomai kartu atlieka ir suvestinio katalogo funkciją.

Pagal darbų mastą ir reikšmę Heidelbergo universiteto Karlo Vinterio knygynei negalėjo prilygti jokia kita XIX—XX a. sandūros leidy-

bos įstaiga. Šis knygnas tapo svarbiu lietuvių filologinės literatūros leidimo ir platinimo centru visoje Europoje. Jo leidiniai stimulavo lituanistikos mokslo plėtrą, kreipė pasaulio intelektualų dėmesį į lietuvių tautą. Savo ruožtu tai skatino pačius lietuvius ugdyti kultūrą ir tautinę savimonę. Karlo Vinterio knygnyno veikla labai pagyvino lietuviškos knygos rinką ir visą knyginkystę, į spaudos darbą įtraukė naujų autorių, praplėtė ir sureikšmino leidinių repertuarą.

Vilniaus universiteto
Knygotyros katedra

Įteikta 1991 m. rugsėjo mėn.

DOMAS KAUNAS

DIE PRODUKTION LITAUISCHER BÜCHER IN HEIDELBERG

Z u s a m m e n f a s s u n g

Fast dreihundert Jahre lang konzentrierte sich die Produktion litauischer Bücher auf die Städte Vilnius (Wilna), die Hauptstadt des Großfürstentums Litauen, und Königsberg, das wichtigste Verwaltungs- und Kulturzentrum der Preußisch-Litauer. Erst die Ausweitung des Buchhandels und der kulturellen Kontakte ermöglichte das Erscheinen der litauischen Bücher seit Anfang des 19. Jahrhunderts auch außerhalb der von Litauern bewohnten Gebiete. Religiöse Literatur für Litauer wurde in Berlin, Halle und Hamburg, Sachliteratur in Rudolstadt, philologische in Heidelberg gedruckt. Dabei erlangte der Universitätsverlag Carl Winter in Heidelberg eine besondere Bedeutung für das litauische Buch. Er arbeitete mit dem Ende des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts wichtigsten lituanistischen Zentrum, der Litauischen Literarischen Gesellschaft in Tilsit, zusammen, vertrieb seine Schriften und stand im brieflichen Kontakt mit Lituanisten in Deutschland und in anderen Ländern. Der Verlag hat mehr als 20 litauische und lituanistische Titel herausgegeben. Von diesen behandeln 17 Titel, darunter die fünfbandigen „Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft“, Preußisch-Litauen. Das erste hier erschienene Buch war „Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung“ von M. J. A. Voelkel (1879), das letzte — das monumentale, von einem Autorenteam herausgegebene fünfbandige Werk „Wörterbuch der litauischen Schriftsprache“ (1932—1968). Die Winterschen Verlagsbücher repräsentierten litauische Sprachforschung, Folklore, Liedforschung und Ethnographie. An erster Stelle stand die Sprachforschung, die durch die rasche Entwicklung der vergleichenden Sprachforschung und die Aufnahme der litauischen Sprache als Universitätsfach begünstigt wurde. Die Verlegerdynastie Winter vertrieb ihre litauischen und lituanistischen Veröffentlichungen in fast ganz Europa. Während des Druckverbots in Litauen 1864—1904 gelangten ihre Bücher als wissenschaftliche Veröffentlichungen auch ins zaristische Rußland. Die Verlagsproduktion trug zur Forcierung der Lituanistik als Wissenschaft und zur Beachtung des litauischen Volkes unter den intellektuellen in der Welt bei. Sie ermunterte das Eintreten der Litauer für ihre Kultur, das Erstarben ihres Nationalbewußtseins und ihr Streben nach der Unabhängigkeit nach dem Ersten Weltkrieg.